

Момир Милојевић¹

НАШ ДРАГАШ ДЕНКОВИЋ

1. ПРВИ СУСРЕТИ

Има људи који целог живота чине све да буду запажени а има и оних који се труде да остану непримећени. У стварности се догађа да први буду заборављени чим сиђу с јавне сцене, а други остају да живе у сећањима по ономе што су учинили или су значили. Другима је припадао и припада Драгаш Денковић.

Имао сам срећу да Драгаша Денковића сретнем или, тачније, запазим још као студент прве године права и да га виђам такорећи до смрти. Међу многим дежурним асистентима на писменом испиту из Теорије државе и права (пошто је професор Радомир Лукић издиктирао две теме, дао неколико објашњења и отишао) један се издвајао својом проседом сребрнастом косом и још више жељом да свакоме помогне. Ишао је полако од клупе до клупе, „узбрдо” и „низбрдо” у препуној „петици” заустављајући се код сваког реда и нагињући се да види „како иде”. Убрзо сам сазнао да је то Драгаш Денковић, асистент за Административно право (које је предавао професор Никола Стјепановић), један од тројице проседих асистената на Факултету.²

Када сам за време летњег распуста, у предању припремања заосталих испита за септембарски рок, прелиставао бројеве *Архива за правне и друштвене науке* наилазио сам на текстове потписане са „Д. Ђ. Денковић”. Међу приказаним књигама у

¹ Др Момир Милојевић, редовни професор Универзитета.

² Друга двојица су били Иво Пухан, асистент за Римско право, и Милош Радвановић, асистент за Кривично право.

Архиву је била и књига Гаетана Пируа *Корпоративизам* коју је 1938. објавила Библиотека „Политика и друштво” као своју шеснаесту књигу у преводу Драгаша Ђ. Денковића. Колико је избор те књиге за превођење (да ли Денковићев?) био оправдан показује напомена уз списак објављених књига у заградама: „распродато”.

У време када сам ја студирао међу испитивачима је било више асистената него наставника. Међу њима је био и Драгаш Денковић. Њега су студенти могли да виде и како из кабинета професора Михаила Константиновића износи индексе студената који су полагали Грађанско право II (Облигационо право).³ Иако у Деканату нисам имао никакву „везу” за прављење распореда или одлагање испита догодило се да сам полагао код обојице. Оба су ми испита остала у најпријатнијем сећању, не толико због добијених оцена (какве сам добијао и од других испитивача) колико због отменог држања испитивача тако да је полагање испита било заиста велико задовољство. Сигурно да нема студента који се не поноси што је полагао код њих. Једино нисам присуствовао одбрани докторске дисертације Драгаша Денковића јер сам тада био у војсци.

Наслов дисертације: „Вршење државне службе и одговорност за штету проузроковану грађанима” није случајно одабран. Он спаја не само два кључна питања две велике правне гране па и њих саме⁴ већ истовремено потврђује Денковићеву приврженост темама које се тичу грађана, хуманост као његову најважнију људску особину коју ће и касније испољавати било да говори и пише о судској заштити појединца од управне власти у Југославији, било о омбудсману и људским правима и слободама као посебној научној дисциплини.⁵ Али чему говорити о писаним радовима Драгаша Денковића?

³ То су повремено чинили Драгаш Денковић и Владан Станковић.

⁴ Зато је сигурно био занимљив разговор професора Константиновића и асистента Денковића „преко стола” у различитим улогама.

⁵ Д. Денковић, *La protection juridique des droits de l'individu en Yougoslavie*, „La protection juridique des droits de l'individu en Yougoslavie”, т. II, Кјун – Берлин – Бонн – Мјанхен 1969, стр. 551–575; – *Људска права и слободe и њихова заштита као посебна научна дисциплина*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 3/79, стр. 471–476; – *Омбудсман као заштитник законитости и права грађана*, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2/82, стр. 229–240.

2. СВЕСТРАНО ОБАВЕШТЕНА ЛИЧНОСТ

У животу Драгаша Денковића као да се понавља историја усмене и писане речи: писана реч је дошла знатно касније и зато је много више усмених него писаних трагова... Драгаш Денковић је више говорио него што је писао (а написао је много више него што се обично мисли) а и у говору је био одмерен јер му је било важније да више каже него што говори... Од њега се имало шта чути. Зато су сви волели да буду с њим у друштву. Од њега сам чуо оно што ни од кога другог нисам. Увек би се повео разговор о некој личности или теми. Драгаш (како су га и млађи ословљавали, неучтиво по схватању времена у коме смо васпитавани) је био прави саговорник да пружи обавештења. Чинио је то увек с пуним убеђењем а о трагичним догађајима с искреном тугом.

Драгаш Денковић је имао обичај да, на Факултету, обилази све оне с којима се посебно дружио. Често је навраћао код професора Милоша Радојковића и Смиље Аврамов а нарочито код нешто млађег друга и колеге Милана Марковића. Захваљујући томе могао сам да чујем и оно што никада нисам могао да претпоставим.

Једном приликом се повела реч о несрећном Илији Пржићу. Прича Драгаш да долази са састанка редакције неког лексикона (или енциклопедије). Дошли су до слова „П”. Једва је прихваћено да буде увршћен Живојин Перић али Пржић није „прошао” зато што је стрељан после „ослобођења” Београда. Изгубио је главу због своје несмотрености. Професор међународног права као да је заборавио да је рат, понашао се и причао као да је стање нормално и да нема никакве опасности. Једном приликом је, у скоро празном трамвају „јединици”, на путу од Славије ка Калемегдану некоме гласно говорио да „вечерас путује у Берлин на позив министра правде Франка” (осуђеног у Нирнбергу – прим. М. М.) који му је „послао карту за спаваћа кола”. „Посматрам га” – прича даље Денковић – „а он уопште не гледа да ли га ко слуша...” Можда би попут многих других Пржић страдао и да се није јавно хвалио. Ја сам био фасциниран начином на који је бивши затвореник са Бањице говорио о „сараднику окупатора” без и трунке мржње или презира. Напротив.

Другу потресну причу сам чуо од Драгаша годину дана пред његову смрт. После свечаности коју је, почетком јуна 1998,

приредио на Факултету тадањи декан поводом 95. годишњице живота професора др Божидара С. Марковића, кренуо сам кући с професорима Драгашом Денковићем и Славољубом Поповићем. Денковић је ишао у средини, ја с његове леве стране. Чврсто ме држећи за мишицу (тако је имао обичај с блиским особама) причао је о судбини Миме Марковића, сина професора др Божидара В. Марковића. На то сам га ја навео. За мене је то било занимљиво јер ми је стриц (Предраг) причао да му је приликом првог сусрета (1945) Шубашић пренео молбу професора Марковића да се распита шта је с његовим сином, дипломираним правником, који је остао у Београду. Мој стриц је о томе питао Владу Рибникара који му је узвратио противпитањем: „Кога да питам?” – „Биласа”, одговорио му је мој стриц на шта је Рибникар узвратио да се Ђиласу тако нешто не сме поменути.

Чувши то Драгаш рече: „Ево како је било...” и потече прича како је Мима, осетивши се несигурним у Београду, отишао у четнички Главни штаб. Драгаш, Воја (Грол) и још неки су једну целу ноћ већали како да га извуку и решили да Воју пошаљу на Равну гору да га доведе. Воја је отишао и вратио се без Миме који нипошто није хтео (смео) да се врати у Београд. Остао је међу четницима и поделио њихову судбину. Тако сам неочекивано, захваљујући професору Денковићу, дошао до одговора који је мој стриц више деценија чекао. Не знам да ли је та вест стигла до Миминог оца, професора Марковића, који није још дуго живео (умро је 1950) али ја, нажалост највише због догађаја око Југославије, нисам стигао да је саопштим стрицу.

Од Драгаша се још много могло чути. Он је многе познавао, многима је помогао а некима, изгледа, одредио и политичку судбину. Такав је, на пример, био случај с Драгашевим колегом са студија и асистентом Драгославом Јанковићем. О томе је сам Јанковић говорио. Када је Рибникар тражио од Денковића да напише чланак о уставу он му је препоручио Јанковића који је, пре Другог светског рата, почео рад на докторској дисертацији под руководством Слободана Јовановића, а после рата га наставио с Јованом Ђорђевићем. Јанковић је написао чланак и политички унапредовао.

Ако је некоме била потребна помоћ лекара специјалисте довољно је било да се обрати Драгашу. За тили час би био уговорен преглед код најпознатијих универзитетских професора. Драгаш је такве услуге чинио не само с лакоћом већ и са задо-

вољством, уверен да чини добро. Чинио је добро јер другачије није знао.

Није чудо што су многи волели да буду с Драгашем и поред Драгаша. Његов гостољубиви дом је, не само на славу Бурђиц, често био пун гостију као код Јаше Продановића неколико дана касније како описује Слободан Селенић у роману *Очеви и оци*. Нисам одлазио код Денковића али, срећући га код других заједничких пријатеља, верујем да његови гости нису били ни лицемерни ни бахати као неки Јашини нити је Драгаш био Јаша. Није могао да буде јер није био ни оштар на језику, ни политичар нити члан било које политичке странке иако су многи желели да га виде у својој средини, на својој страни, у својој странци. Драгаш је имао свој став према свима и према свему али га није износио па је тиме, свесно или несвесно, стварао уверење да је „њихов”, у сваком случају политички безопасан. Мало ко је схватао да се не може поткупити човек који уме да слуша и да ћути. То су донела тешка искушења наше политичке стварности која су имала своје корене у нашој политичкој прошлости, нарочито у нашим јужним крајевима који су дуже од осталих били под туђинском влашћу. Људи из тих крајева дуго трпе и носе бол у себи а када им прекипи проговоре. То је Драгаш показао још у својим младим годинама.

3. ПОЛИТИЧКИ СТАВОВИ

Када је био млађи Драгаш је умео не само да лепо пева у хору „Обилића” (заједно с Николом Стјепановићем) већ и да и те како проговори. Скоро је невероватно да је човек као Драгаш каквог смо га познавали могао да оштро нападне многе поступке власти у Македонији које је приписао „готово свим политичким режимима”, тј. држави за коју каже да се претворила у „бирокуратску установу у којој појам одговорности готово није ни постојао”.⁶ Али учинио је то на себи својствен начин, с много опреза али и оданости демократији и потребама „малог човека”. Није ли то утицало на опредељивање за тему докторске дисертације?

⁶ Д. Денковић, *Неколико најомена о Јужној Србији*, „Народни кадар *Найрег* за годину 1940”, Београд, 1940, стр. 143.

О омиљеним темама: демократији и одговорности имао је храбрости да говори и у чувеној расправи о уставним амандманама на Правном факултету у Београду (марта 1971) у којој се, иако за многе неочекивано залажући се „за стварање модерне социјалистичке државе” и „пуни развитак самоуправних односа”,⁷ залагао за јасну концепцију државног уређења. Критиковао је недоследности предложених амандмана и (намерно) неодговарајући језик, што се говори о федерацији а подмеће се конфедерација, што се уводи Председништво, тј. председнички систем без избора председника и без одговорности у нескладу са скупштинским системом, што се уводи нови начин одлучивања у Савезном извршном већу, што аутономне покрајине фактички постају републике.⁸ Можда је сувишно да се каже да је у то време Драгаш Денковић био члан Уређивачког одбора *Анали Правног факултета у Београду* чији је број 3/71 судски забрањен и поново објављен после скоро двадесет година. Денковић је у тој расправи учествовао као стручњак и надасве наставник Факултета коме је био привржен пуних седам деценија. Таква оданост једној установи морала је да подразумева пуно учешће у свим њеним делатностима, укључујући рад на часописима и учешће на стручним скуповима.

4. ОДАНОСТ ФАКУЛТЕТУ

Драгаш Денковић је рано дошао у додир с *Архивом за правне и друшћивене науке* и на разне начине је допринео његовом квалитету и редовном излажењу о чему није хтео ништа да каже ни у посебном броју *Архива* 1–3/96, посвећеном деведесетогодишњици часописа, Многе је хвалио а за себе је шкрто написао да је „вршио коректуру часописа и општио са штампаријом, односно настојао да часопис увек буде објављен на време” (стр. 745–746). Ако се зна да је *Архив* излазио сваког 25. у месецу онда је несумњиво за то био заслужан и Драгаш Денковић. Захваљујући тој тачности претплатници су могли да 25. марта 1941. добију трећи, последњи број *Архива* из његовог златног периода, шта би било да је закаснио само 10–15 дана? Над тим треба да се замисле данашњи издавачи. Разумљиво је да

⁷ *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 3/71, стр. 351, 353.

⁸ Видети стр. 351–353.

је такав Драгаш Денковић могао да прихвати и послератни *Архив*, ма какав он био, као што су и предратни читаоци наставили да купују „Политику” или љубитељи фудбала навијају и даље за сплитског „Хајдука”. Драгаш Денковић је знао и смео да каже да је све привремено.⁹ Мудрима довољно. Имао је храбрости и снаге да у *Архиву* сарађује до краја дајући свој лични допринос његовом мењању.

Као човек Факултета Драгаш Денковић је био више пута продекан Правног факултета и сарадник првог броја *Анала Правног факултета у Београду* (1953) и члан његовог Уређивачког одбора.¹⁰ Остао је до септембра 1980. године. *Анале* и Факултет није напустио ни када му је, по нашим анахроним прописима, престала активна служба. Остао је везан за *Анале*, Факултет и своје пријатеље дајући од себе највише што је могао. У 82. години живота, на симпозијуму о научном наслеђу Правног факултета (9. априла 1992), он подноси уводни реферат о улози професора Правног факултета у борби за слободу научне мисли и председава једној седници а две и по године касније он је покретач, главни организатор (председник Организационог одбора) и главни референт на научном скупу посвећеном правној и политичкој мисли Михаила Илића (10. новембра 1994) за који је припремио и Библиографију Илићевих радова.¹¹ У 87. години живота Драгаш Денковић подноси у Српској академији наука и уметности реферат: „Слободан Јовановић о подели власти” и председава седници скупа (заједно с млађим колегом Данилом Бастом) на којој сам и ја имао част да говорим.

Неуморни Драгаш Денковић успева, упркос нежном здрављу, да приреди за штампу предавања Михаила Илића из *Административног права* (објављена у издању „Службеног листа СРЈ” 1999) и да радост подели с најближим пријатељима и сарад-

⁹ *Истио*, стр. 351.

¹⁰ Међу члановима Уређивачког одбора његово име је само у годишњем садржају за 1953. али га нема на корицама бројева за 1953. годину. Можда зато што је годишњи садржај за 1953. штампан истовремено с бројем 1/54. али се састав Уређивачког одбора разликује.

¹¹ Драгаш Денковић је био до сада један од ретких који је озбиљно схватио моје мишљење да би приликом позивања на научне скупове или на сарадњу у посебним зборницима било корисно с позивом послати и кратку биографију и библиографију радова личности којој се скуп или зборник посвећује да би учесници имали неку општу оријентацију а не писали о свему и свачему. Драгаш Денковић је не само израдио библиографију са 224 јединице већ и сакупио текстове о Михаилу Илићу.

ницима. До последњег дана је уредно долазио на седнице Одбора за изворе српског права САНУ.

Нека овај дуги живот и радна активност буду највећа казна нашим ранијим законодавцима који су силом прописа желели да одстране из јавног живота све оне који им нису били симпатични. Данашњи законодавци, који упорно задржавају на снази прописе који су још пре шест деценија (1938) напуштени па потом враћени (почетком седамдесетих година), треба да се над тим озбиљно замисле и бар застиде.

5. ДЕНКОВИЋ И ПРИЈАТЕЉИ

Као што је био одан Факултету тако је Денковић био одан и својим бројним пријатељима, пре свега школским друговима и колегама са студија. Деценијама је брижљиво гајио пријатељство с најближим друговима из гимназије и са студија, посебно с онима који су се као и он касније одали науци, били они на Факултету или не. Никада нећу заборавити израз задовољства на његовом лицу (као председавајућег на скупу о научној баштини Правног факултета) када сам при крају излагања истакао вредност оцене коју је Војислав Грол изрекао о Миловану Миловановићу поткрепљујући то ставом о самом Воји Гролу који је очигледно био и Драгашев.

Шта да се каже о ставу Драгаша Денковића према наставницима на Факултету? Нема речи које би најбоље означиле тај однос искреног поштовања професора и асистената разних генерација. Ни у деведесетим годинама живота Денковић није престајао да поштује своје професоре и да чини све да их популарише. Довољно је прочитати две-три странице *Архива* 1–3/96 са именима која је Драгаш Денковић сматрао вредним помена. Лично сам имао прилике да се уверим када су у питању моји професори Константиновић, Радојковић, Беговић... Не знам колико има данас наставника или асистената који би уложили толики труд у припремање за штампу необјављених дела својих професора као што је учинио Денковић. Добро знам колико му је било стало до одржавања научног скупа о Михаилу Илићу и до објављивања превода његове докторске дисертације и предавања из Административног права. Имао је срећу да то доживи. Не знам да ли ће још неко ићи у Љубљану или свој боравак тамо користити за трагање о непознатим подацима као што је Дра-

гаш Денковић учинио када је био у питању Ђорђе Тасић.¹² За Драгаша Денковића је то било природно и једноставно.

Однос Драгаша Денковића према старијим професорима се можда може поредити само с односом Миленка Веснића према Глигорију Гершићу. Денковић је млађе колеге сматрао равнима себи. Колико пута сам га срео у ходнику факултета како долази на састанак код далеко млађих колега чак неки минут пре заказаног времена. Ето једног објашњења зашто је предатни *Архив* излазио на време, ето примера за углед нашим млађим наставницима и асистентима. Ако Веснићев пример припада давном, прошлом веку Денковићев припада времену које је наше и које ће трајати бар док ми трајемо и док у тами у којој (надајмо се привремено) живимо видимо једну светлу тачку, једну звезду наде коју представља и оличава вечито наш незаборавни Драгаш Денковић.

¹² Видети белешку у *Архиву за њравне и друшћивене науке*, бр. 4/93, стр. 745, бел. 1. Да нема Денковићеве белешке не би се знало да се објављује текст Тасићеве аутобиографије који је Денковић пронашао у Љубљани.